

O pojmovom relativizme

Ponúka fyzika jediný korektný výklad sveta okolo nás? Mali by sme dôverovať iba západnej medicíne? Sú hodnoty našej komunity tie pravé? Toto sú len niektoré z otázok, ktoré trápia dnešného kriticky uvažujúceho človeka. Mnohorakosť, alternatívy či pluralita charakterizujú náš každodenný život a nútia nás zamýšľať sa nad tým, či správne uvažujeme, či sa adekvátne rozhodujeme. Zatiaľ čo ochota načúvať niektorým odlišným názorom, snaha pozrieť sa na veci z inej perspektívy a rešpekt voči určitým druhom inakosti sa stávajú takmer samozrejmosťou, relativizácia máva čudnú pachuť a relativizmus sa zvyčajne vníma negatívne. Lenže kde sa končí oprávnená pluralita a kde začína nebezpečná relativizácia? Existuje tu vôbec jasná hranica? Väčšina z nás určite nechce tvrdiť, že akékoľvek rozhodnutie je správne, respektíve akékoľvek alternatívny výklad je rovnako legitímny ako ten bežný. Odmietnutie radikálnej verzie relativizmu však nutne nemusí znamenať, že v našom myslení a konaní by nemal mať miesto žiadny typ relativizácie.

Pojmový relativizmus charakterizuje presvedčenie, že pojmové schémy či kategorizácie určujú náš názor na to, čo vo svete existuje. Takýto relativizmus sa v literatúre bežne spája s antirealistickými či instrumentalistickými pozíciami a zvyčajne je kritizovaný ako hrozba pre pravdivé poznanie sveta. Na prvý pohľad sa zdá, že priaznivci pojmového relativizmu sú nútení akceptovať rovnakú platnosť alternatívnych výkladov. V skutočnosti sa však relativisti a ich kritici často líšia v tom, čo podľa nich pomáha vybrať preferovanú pojmovú schému. Podľa prvých to môžu byť napríklad pragmatické faktory, podľa druhých rozhoduje niečo fixnejšie, nejaký pevný fundament. A nájdu sa aj autori, ktorí s určitými predpokladmi či závermi relativizmu sympatizujú, ale napriek tomu sa mu vyhýbajú a dosahujú závery blízke relativistickému vnímaniu sveta vďaka zmene paradigmy.

O relativizme vo všeobecnosti i konceptuálnom relativizme sa živo diskutuje aj v súčasnej filozofii. Diskutéri niekedy nanovo otvárajú ošúchané otázky, ale tiež formulujú celkom nové problémy. V prácach publikovaných v aktuálnom čísle *Filozofie* sa autori zapájajú do tejto aktuálnej diskusie o rôznych aspektoch (pojmového) relativizmu a o jeho mieste vo filozofii.

Pavol Labuda sa vo svojom príspevku zameriava na dve veci. Predstavuje filozofiu chápanú ako pojmové inžinierstvo a zároveň sa zamýšľa, akú úlohu hrá v takomto chápaní filozofie pojmový relativizmus. Labuda tak ponúka nielen zamyslenie nad rolou pojmového relativizmu, ale aj metafilozofickú analýzu, úvahu o povahe filozofie. Jeho hlavným cieľom je pritom ukázať, že pojmový relativizmus je nevyhnutným predpokladom filozofie ako pojmového inžinierstva. Ak sa totiž prihlásime k filozofii, ktorá si zakladá na pojmovej analýze a na vylepšovaní pojmov a zároveň uznáme, že pojmy sú situované a fungujú v nejakých pojmových schémach, ukáže sa nám, že pojmový relativizmus je jedným z predpokladov takéhoto prístupu k filozofii.

Eugen Zeleňák sleduje vplyv i ustupovanie relativizmu v súčasnej filozofii histórie. Upozorňuje, že hoci takzvaných narativistických filozofov histórie bežne kritizovali za relativistické chápanie histórie, viacerí súčasní filozofi histórie sa tomuto obvineniu vedia vyhnúť. Hoci autori ako Paul Roth a Jouni-Matti Kuukkanen, dvaja z najzaujímavejších súčasných filozofov uvažujúcich o povahe histórie, nesporne nadväzujú na „relativistický“ narativizmus, svoje koncepcie formulujú špecificky, a preto nekončia v pasci relativizmu. Predkladajú síce kontroverznú víziu histórie, podľa ktorej sa na historické diela netreba pozeráť ako na reprezentácie minulosti, táto odvážna myšlienka však prináša svoje ovocie. Cieľom príspevku je ponúknuť svojský výklad Rothovej a Kuukkanenovej pozície, ktorý ukáže, ako sa ich chápanie historických diel vyhýba nebezpečnému dualizmu obsahu a formy a vďaka tomu i relativizmu.

V centre pozornosti Jána Hrkúta je obrazová reprezentácia v umení, ale vo všeobecnosti vlastne i povaha zobrazovania, a tiež otázka, prečo niektoré reprezentácie vnímame ako realistické. Tieto témy analyzuje najmä na pozadí typologicky odlišných koncepcií Nelsona Goodmana a Ernsta Gombricha. Napriek ich rozdielnosti ukazuje relativistické aspekty teórií oboch autorov. Ponúkajú totiž originálne alternatívy voči mimetickému chápaniu reprezentácie a hoci netradične, napriek tomu zaujímavovo objasňujú obrazovú reprezentáciu.

Relativizmu sa nakoniec venuje i recenzia Martiny Neboškovej a Romana Stanča. Venujú sa v nej aktuálnej knihe Marie Baghramianovej a Annalisy Colivovej, dvoch uznávaných odborníčok na túto tému, v ktorej filozofky polemicky predstavujú rôzne podoby relativizmu, od pojmového po morálny. Ako autori recenzie pekne ukazujú, téma relativizmu je dodnes živo diskutovaná a prináša so sebou množstvo zaujímavých úvah.

Príspevky na tému pojmového relativizmu sú výsledkom práce tímu v rámci riešenia projektu VEGA č. 1/0640/19 s názvom *Pojmový relativizmus v súčasnej filozofii: vymedzenie, limity a problémy*. Ďakujeme za možnosť prezentovať časť našej práce touto formou.

Okrem textov venovaných hlavnej téme, na stránkach aktuálneho čísla nájdete aj príspevky Martina Foltina *Morálno-normatívne zdôvodnenie ľudských práv* a Antona Vydru *Epistemologická prekážka a „strážca prahu“ u Gastona Bachelarda*.

Eugen Zeleňák